

Trei omilii (LX-LXII) ale Sfântului Petru Chrysologul despre Crezul Apostolic

Dragoș BOICU¹

I

Abstract:

Of the approximately 190 homilies of St. Peter Chrysologus, a group of 8 sermons [LVI-LXIIa] stands out, being dedicated to explaining the Apostles Creed. These texts represent one of the most important collections of sermons on the Old Roman Creed, ever made by a Christian author of the "Golden Age" of Patristic Literature. On the other hand, the ideas expressed indicate a crystallization of the *expositio Symboli*, as well as the existence of a pattern that was probably further developed in catechesis, a set of hermeneutical keys that the venerable bishop of Ravenna regularly handed over to Christians in his community. .

Keywords:

Peter Chrysologus, the Apostles Creed, Apostolic Symbol, Old Roman Creed, *vetus symbolum romanum*, homiletics

I

Context

Între cei mai populari predicatori latini ai Antichității se numără și Sfântul Petru Chrysologul, episcopul Ravennei. De timpuriu a fost apreciat pentru elocvența și înflăcărea din numeroasele lui cuvântări și, din acest motiv, în anul 1729, papa Benedict al XIII-lea l-a proclamat pe Sfântul Petru „Doctor Ecclesiae Universalis”.

Născut la Imola în preajma anului 380, Petru a fost botezat, educat și hirotonit întru diacon de Cornelius, episcopul din Imola. În jurul anului 426 a fost hirotonit episcop al Ravennei de către papa Celestin I († 432). Prezența familiei imperiale în

¹ Dr. Dragoș Boicu, Asistent la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. E-mail: dragos.boicu@ulbsibiu.ro.

cetate, dar și activitatea sa pastorală au condus în următorii ani (înainte de 431) la ridicarea scaunului Ravennei la rangul de mitropolie. După o pastorație de peste două decenii, în timp ce se găsea la Imola, episcopul Petru a murit (3 decembrie 450) și a fost îngropat în localitatea sa natală.

Potrivit primului său biograf, Agnellus (*Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, sec. IX), supranumele de Chrysologus (Cuvântul/cuvântarea de aur) i-a fost dat încă din timpul vieții datorită elocvenței sale ieșite din comun. Totuși, absența supranumelui la începutul veacului al VIII-lea când a fost alcătuită așa-numita *Collectio Felicianiana* în care erau reunite predicile Sfântului Petru prin grija episcopului Felix de Ravenna († 724), indică mai degrabă faptul că titlul de Chrysologus a fost adăugat cândva în a doua jumătate a secolului al VIII-lea sau începutul veacului următor².

Din cele circa 190 de omilii ale Sfântului Petru Chrysologul se remarcă un grupaj de opt predici [LVI-LXIIa] care sunt dedicate explicării Simbolului de Credință Apostolic. Această mărturisire de credință făcuse obiectul mai multor tratate de la finele secolului al IV și începutul celui următor, cum sunt cele alcătuite de Niceta de Remesiana (*Libelli instructionis*), Paulin de Nola (*Explanatio symboli ad initiandos*), Augustin de Hypo (*De fide et symbolo*) și Tyrannus Rufinus (*Commentarius in Symbolo Apostolorum*). Spre deosebire de aceste scrieri, textele Sfântului Petru reprezintă una dintre cele mai importante colecții de predici pe această temă a unui autor creștin din „epoca de aur” a literaturii patristice. Este foarte adevărat că textele cuprinse în acest mănunchi de exortații nu reprezintă propriu-zis omilii baptismale, unele putând fi considerate părți ale unor mini-serii de cuvântări pe care episcopul Ravennei le expunea în fața păstoriților săi, deopotrivă neofiți și creștini cu vechime.

Potrivit investigațiilor lui Alejandro Olivar – editorul textelor Sfântului Petru –, în tradiția manuscrisă anterioară alcătuirii *Collectio Felicianiana* (sec. VIII), în Codex Ambrosianus C. 77 sup. (a doua jumătate a secolului al VI-lea) și Vaticanus Latinus 5758 (secolele VI-VII), care mai poartă și numele de *Collectio Severiana*, i-au fost atribuite fără dubiu episcopului din Ravenna șapte predici (LVI-LXII) în care este explicat Simbolul de credință³. O opta a fost recuperată mult mai târziu, în secolul al XVIII-lea de către Juan Francisco Bernardo Maria de Rubeis (De Rossi)⁴, iar după alte

² William B. Palardy, „Introduction”, în Archbishop of Ravenna Peter, *Selected Sermons*, vol. 2, trad. de William B. Palardy, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2004, p. 5, n. 21.

³ Alejandro Olivar, *Los Sermones de San Pedro Crisologo. Estudio critico*, Abadia de Montserrat, 1962, p. 171.

⁴ Juan Francisco Bernardo Maria de Rubeis, *Dissertationes duae de vetustis liturgicis aliisque sacris ritibus, qui vigeabant olim in aliquibus Foro-Julienis provinciae ecclesiis*, Venetia, 1754, p. 228-246.

două veacuri Alejandro Olivar⁵ i-a atribuit cu destulă certitudine Sfântului Petru Chrysologul o scurtă *expositio symboli* anonimă (CPL 229a) care a era în uzul Bisericii din Aquileia⁶.

Cu excepția primei cuvântări (LVI), celelalte șapte omilii (LVII-LXIIa) ale Sfântului Petru Chrysologul, respectă aceeași schemă de structurare a explicațiilor făcute pe marginea fiecărui articol al Simbolului de Credință Roman, reluând în mare aceleași idei pe care le expune diferit în funcție de specificitățile publicului în fața căruia se adresa.

De fapt aceasta este o particularitate esențială a textelor episcopului de Ravenna și, implicit, a acestor opt predici: atenția pe care o acordă dispoziției auditoriului și capacității creștinilor prezenți de a se concentra sau de a urmări întreaga exortatie. Drept aceea lungimea medie a predicilor Sfântului Petru Chrysologul era de aproximativ un sfert de oră⁷. De altfel și enunță într-una din predicile sale un principiu omiletic foarte important „sermonis brevitatis amica”⁸. Din acest motiv, foarte adesea își curmă, uneori chiar abrupt, cuvântările, anunțând continuarea temei la o dată ulterioară. În cazul omiliilor la Simbolul de Credință se observă o constantă tendință de a scurta explicațiile făcute pe marginea ultimelor 4-5 articole, tocmai pentru a se încadra în acest interval scurt de timp.

După cum am menționat deja subiectul acestor cuvântări, ce sunt acum traduse pentru prima dată în limba română, este Crezul Apostolic sau Simbolul de Credință Roman (R) – unul dintre primele formule de credință care au prins contur în Occident și care au fost acceptate și folosite ca vechi mărturisiri baptismale de către Biserica Romei. Din această formulă de credință au derivat în decursul timpului mai multe mărturisiri sau simboluri, inclusiv Crezul Apostolic, al cărui *textus receptus* (T) a apărut în sud-vestul Galiei în secolul al VII-lea⁹.

Menționat din câte se pare și de către Sfântul Ambrozie al Mediolanului, sursa principală a textului Simbolului Roman în forma latină este tratatul *Commentarius in symbolum apostolorum*¹⁰ (sau *Expositio symboli apostolorum*) alcătuit de către Tyrannius Rufinus preotul din Aquileia în preajma anului 404.

⁵ Alejandro Olivar, „San Pedro Crisologo autor de la Expositio Symboli de Cividale”, în *Sacris Erudiri* 12 (1961), p. 294-312.

⁶ A se vedea pe larg în Dragoș Boicu, „A opta omilie despre Simbolul de Credință (LXIIa) a Sfântului Petru Chrysologul (CPL 229a)”, în *Anuarul Academic al Facultății de Teologie din Sibiu*, vol. 2018-2019, Sibiu, 2019, p. 51-61.

⁷ William B. Palardy, „Introduction”, p. 30.

⁸ Sf. Petru Chrysologul, *Sermo 132*, PL 52:562.

⁹ Pr. Prof. Daniel Benga, „Simbolul Apostolic”, în *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Basilica, București, 2019, p. 837.

¹⁰ Tyrannius Rufinus, *Commentarius in symbolum apostolorum*, PL 21, 335-410; CCL 20: 133-182.

Chiar dacă se situează în limitele tradiției locale, mărturia pe care o oferă Rufin este foarte importantă, cu atât mai mult cu cât susține originea apostolică a Simbolului Roman pe care îl consideră produsul colectiv al colegiului Apostolilor, alcătuit înainte de plecarea lor din Ierusalim în misiunea de propovăduire a Evangheliei „până la marginea pământului” (FA 1, 8). Potrivit acestei tradiții menționate de Rufin, fiecare dintre Apostoli a contribuit cu formularea câte unui articol din cele 12 care alcătuiesc Simbolul¹¹. Aceste articole au suferit modificări în funcție de necesitățile și particularitățile comunităților creștine, în vederea clarificării învățaturii sau a combaterii ereziilor și a ereticilor. În același timp Rufin își exprimă convingerea că doar în Biserica Romei vechiul crez al Apostolilor a fost păstrat în „forma originală”¹² și „primitivă”¹³, însușindu-și afirmația Sfântului Ambrozie al Mediolanului care îi scria papei Syricius: „Să se creadă în Simbolul Apostolilor, pe care întotdeauna îl păzește și-l păstrează neatins Biserica romană”¹⁴. Rufin recunoaște că în cazul Bisericii din Aquileia a fost nevoie de completări și lămuriri „propter nonnullos haereticos”¹⁵ și de aceea evidențiază aceste adaosuri sau completări, punctând diferențele față de Simbolul Roman propriu-zis.

Meritul identificării celor două variante de crez folosite în ritul creștin la Roma, respectiv la Aquileia, îi revine arhiepiscopului anglican de Armagh, James Ussher (1625-1656), care le indicase deja în anul 1647 în lucrarea *De Romanae ecclesiae symbolo apostolico vetere aliisque fidei formulis, tum ab occidentalibus tum ab orientalibus, in prima catechesi & baptismo proponi solitis, diatriba*¹⁶.

Același prelat anglican avea să identifice și versiunea greacă a Simbolului în apologia episcopului Marcel al Ancyrei adresată în anul 340 papei Iulian (337-352)¹⁷, păstrată de Epifanie al Salaminei în lucrarea *Panarion*¹⁸.

¹¹ J.N.D. Kelly, „Introduction”, în Rufinus, *A commentary on the Apostles' Creed*, translated and annotated by J.N.D. Kelly, London, 1955, p. 13-14.

¹² J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, London, ³1972, p. 105.

¹³ *Ibidem*, p. 106.

¹⁴ Sfântul Ambrozie de Milano, *Epistola XLII.5, PL 16:1125*: „credatur symbolo Apostolorum quod ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat”.

¹⁵ *Tyrannius Rufinus, Commentarius in symbolum apostolorum*, 3, PL 21, 339; CCL 20: 136.

¹⁶ Republicat în *The Whole Works of the Most Rev. James Ussher, D. D., Lord Archbishop of Armagh and Primate of All Ireland*, Vol. VII, edit. Charles Richard Elrington, Hodges, Smith, and Company, 1864. p. 297-343.

¹⁷ A se vedea pe larg contextul în care este alcătuită această scrisoare a episcopului Marcel de Ancyra în F.J. Badcock, „The Old Roman Creed”, în *The Journal of Theological Studies* 23, nr. 92 (1922), p. 362-389. <http://www.jstor.org/stable/23950152> (24 august 2020).

Versiunea greacă	Versiunea latină	
Marcel al Ancyrei	Roma (Rufinus)	Aquileia (Rufinus)
Πιστεύω οὖν εἰς θεὸν πατέρα παντοκράτορα·	Credo in Deum Patrem omnipotentem;	Credo in Deo Patre omnipotente <i>inuisibili et impassibili;</i>
καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν κύριον ἡμῶν,	et in Christum Iesum filium eius unicum, Dominum nostrum,	Et in Christo Jesu, unico Filio eius domino nostro,
τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου,	qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine,	Qui natus est de Spiritu Sancto ex uirgine Maria,
τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα καὶ ταφέντα,	qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus,	Crucifixus sub Pontio Pilato et sepultus, <i>Descendit in inferna,</i>
τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν,	tertia die resurrexit a mortuis,	Tertia die resurrexit a mortuis,
ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς,	ascendit in caelis,	Ascendit in coelis,
καὶ καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός,	sedet ad dexteram Patris,	Sedet ad dexteram Patris,
ὅθεν ἔρχεται κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς	unde venturus est iudicare vivos et mortuos;	Inde uenturus est indicare uiuos et mortuos;
καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα,	et in Spiritum Sanctum,	Et in Spiritu Sancto,
ἁγίαν ἐκκλησίαν,	sanctam ecclesiam,	Sanctam ecclesiam,
ἄφεσιν ἁμαρτιῶν,	remissionem	Remissionem

¹⁸ Epiphanius, *Adversus Haereses*, 72, 2-3, editat de Karl Holl în coll. Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Drei Jahrhunderte (GCS), vol. 37 [haer. 65-80], Leipzig, 1933, p. 257-258.

	peccatorum,	peccatorum,
σαρκὸς ἀνάστασις,	carnis resurrectionem.	Huius carnis resurrectionem.
ζωὴν αἰώνιον.		

Același text grec, dar transliterat într-un mod cu totul ingenios cu caractere anglo-saxone, se regăsește și în colecția de texte denumită generic *Psaltirea lui Æthelstan*, alcătuită la începutul veacului al IX-lea, pe care o pune în valoare același James Ussher¹⁹.

Faptul că varianta greacă nu pare a fi traducerea unui text latin, l-a determinat Markus Vinzent să considere că mărturisirea de credință a fost formulată *ad hoc* de Marcel al Ancyrei drept crez „personal”, iar Biserica Romei a adoptat-o și a introdus-o în uz²⁰. Ceva mai direct, arhiepiscopul James Ussher susținea, pornind de la diferențele dintre versiunea latină și cea greacă, că textul redactat de Marcel este crezul baptismal folosit în Biserica Ancyrei, foarte asemănător cu Simbolul Roman. Dar J.N.D. Kelly subliniază că, în epistola către papa Iulian, Marcel nu afirmă nicăieri că este crezul personal ori cel din dioceza sa, ci subscrie acestei formule pentru a-și dovedi dreapta-credință în fața episcopului Romei și, pentru a-și argumenta poziția teologică, recurge la citarea crezului baptismal roman ca și cum ar fi rezumat cu acuratețe principiile dogmatice pe care le susține episcopul Ancyrei²¹.

Indiferent dacă textul grec este considerat varianta originală sau o versiune a unui original latin, potrivit lui J.N.D. Kelly ambele situații nu fac decât să evidențieze vechimea Simbolului de credință, care ar trebui urmărită până în prima jumătate a secolului al III-lea când limba greacă era încă în uz în Biserica Romană²². Simbolul Roman prezintă tiparul, frazeologia și conținutul caracteristice mărturisirilor de credință de la începutul secolului al III-lea, așa cum reiese și din similitudinile cu crezul cuprins în *Tradiția Apostolică* alcătuită de Ipolit spre finalul pontificatului lui Zephyrinus (199-217 d.Hr.).

Pornind de la similitudinile dintre versiunea greacă a Simbolului menționat de Marcel al Ancyrei și lucrarea lui Ipolit, Liuwe H. Westra datează crezul din *Tradiția Apostolică* în secolul al IV-lea, catalogând cele două texte drept versiuni „surori”

¹⁹ James Ussher, *De Romanae ecclesiae symbolo apostolico*, p. 304. J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, p. 104.

²⁰ Markus Vinzent, „Die Entstehung des «Römischen Glaubensbekenntnisses»”, în Wolfram Kinzig, Christoph Marksches, Markus Vinzent (Hgg.), *Tauffragen und Bekenntnis (Studien zur sogenannten "Traditio Apostolica", zu den "Interrogationes de fide" und zum "Römischen Glaubensbekenntnis")*, DeGruyter, 1999, p. 198-200.

²¹ J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, p. 108-109.

²² J.N.D. Kelly, „Introduction”, p. 17.

derivate dintr-o formulă de credință cristalizată ceva mai devreme în preajma anului 250 d.Hr., pe care o denumește convențional „proto-Romanum”²³.

Deși consideră Simbolul Roman în variantă greacă și crezul lui Ipolit din *Tradiția Apostolică* două formule de mărturisire independente până la un punct, J.N.D. Kelly explică și el asemănările dintre ele printr-o înrudire strânsă, convergând una spre alta, precum membrii unei familii²⁴. Dar în același timp această relație constituie argumentul cel mai convingător că originea Simbolului Roman trebuie căutată și mai devreme, în secolul al II-lea când încă nu era doar o formulă de credință care să dețină monopolul în practica baptismală²⁵. Chiar și la acea dată timpurie textul mărturisirii nu a fost o „improvizație artificială” întocmită pentru a răspunde unor necesități imediate, ci a fost produsul unui proces evolutiv care, odată cristalizat, a rămas de neclintit în ciuda flexibilității formelor liturgice. Acest lucru atestă, în opinia lui J.N.D. Kelly o anume autoritate și o vechime și mai mare, fiind o formă de învățătură „care a fost proclamată și a fost primită de Biserica Apostolică”²⁶.

Utilizarea pe scară largă și receptarea Crezului Vechi Roman se deduc din numeroasele *expositiones symboli* care au la bază acest text. Totuși, este interesant faptul că o abordare sistematică a explicațiilor Sfântului Petru Chrysologul la Simbolul Roman a fost trecută cu vederea în literatura de specialitate, cu toate că predicile rostite de episcopul Ravennei reflectă felul în care era întrebuințată formula de credință, dar și modul în care era înțeleasă și, cel mai important, cum era explicată credincioșilor această mărturisire. O observație de căpătâi este aceea că textul crezului rostit la Ravenna diferă față de cel din Aquileia, dar este identic cu cel din Roma, cu excepția adaosului „vitam aeternam”, care corespunde articolului final al versiunii grecești „ζωην αἰώνιον”.

Exordiile care pregătesc aceste laconice explicații evocă de fiecare dată caracterul tainic (arcanum) al mărturisirii de credință, care trebuie interiorizat și crezut ca atare, nu afișat într-o înțelegere superficială. Chiar și când insistă asupra unei teme atât de importante Petru Chrysologul dă dovadă de aceeași austeritate în exprimare, abținându-se de la perorații istovitoare și limitându-se la enunțarea informațiilor strict necesare, chiar dacă acest lucru presupune repetarea sau reluarea aceluiași argument de la o predică la alta. Reluarea ideilor indică o cristalizare a interpretării Simbolului de credință, existența unui tipar care era probabil dezvoltat mai pe larg în cateheze, un set de chei hermeneutice pe care venerabilul episcop al Ravennei le preda cu regularitate creștinilor din comunitatea sa.

²³ Liuwe H. Westra, *The Apostles' Creed. Origin, History and Some Early Commentaries*, Brepols, Turnhout, 2002, p. 65-68.

²⁴ J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, p. 119.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ J.N.D. Kelly, „Introduction”, p. 18.

Importanța unor astfel de chei de interpretare ale Simbolului de credință Roman era subliniată acum un deceniu de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, care afirma că orice explicare a Crezului Apostolic „este și o tâlcuire a Crezului Niceo-Constantinopolitan”²⁷.

Text

Dintre cele opt omilii menționate ale Sfântului Petru Chrysologul redăm mai jos pentru prima dată în limba română conținutul a trei cuvântări despre Simbolul Apostolic (LX-LXII). Aceste trei omilii sunt cele mai cuprinzătoare din acest grupaj și conțin pe lângă explicarea crezului o suită de îndemnuri și referințe la așa-numita disciplina arcana.

Sermo LX

Omilia pleacă de la premisa că nu doar împărăția se ia „cu sila”, ci însăși credința se înșfacă, iar convertirea și izbăvirea stau sub semnul clipei de dorință sinceră prin care creștinul poate dobândi raiul și viața eternă. Pregătiți prin post catehumenii au ajuns la momentul încredințării Crezului (traditio symboli), un angajament ce dă fermitate credinței de o clipă care a declanșat convertirea, iar mărturisirea de credință devine astfel pridvor al mântuirii (§1-2). Explicând pe rând fiecare articol al Simbolului Apostolic, Sfântul Petru arată că întreaga taină a Treimii este mărturisită în chiar primul enunț al Crezului. Astfel se afirmă unicitatea lui Dumnezeu – o singură dumnezeire întreită în Persoane (§3). Modul succint, dar clar, în care Petru Chrysologul prezintă relația dintre unicitatea ființei și treimea persoanelor reflectă cel mai bine abordarea temelor dogmatice de către episcopul Ravennei: nu le evită, dar nu insistă niciodată mai mult decât este necesar, mai ales când se adresează catehumenilor. Aceste teme ar urma să fie dezvoltate în Săptămâna Luminată când nofiții vor lua parte la catehezele mistagogice. De aceea își avertizează auditoriul să nu iscodească taina existenței Tatălui, imaginând ierarhii sau evuri înainte și după nașterea Fiului. Sfântul Petru combate radical obiecțiile aduse de ereticii semiarieni – care speculează pe această temă pentru a-și argumenta învățătura eronată. Aceste iscodiri se sting dacă înțelegem că dumnezeirea nu e supusă regulilor sau logicii omenești, aspect subînțeles în chiar atributul „Atotputernic” (§4). Explicând semnificația numelor Mântuitorului, Sfântul Petru arată că primul (Hristos) este numele tainei, iar al doilea (Iisus) este al triumfului asupra păcatului. Cuvântul Întrupat este în același timp singurul nostru Domn deoarece doar Hristos are și deține prin natură calitatea de Fiu și Domn (§6). Nașterea Mântuitorului este reală și se petrece în afara legilor firii, iar menționarea pătimirii, morții și îngropării într-un moment istoric

²⁷ †DANIEL, „Cuvânt înainte”, în Fericitul Augustin, *Despre credință și Crez*, trad. de Miruna Tătaru-Cazaban și Tătaru-Cazaban, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 11.

distinct, identificabil prin referința la Pilat dă mărturie despre realitatea întrupării și a morții asumate nu din necesitate sau slăbiciune. Din contră, moartea lui Hristos dă mărturie despre puterea cu care a biruit moartea, iar în învierea lui Hristos este cuprins triumful întregii Treimi (§8-9).

Șederea de-a dreapta Tatălui nu înseamnă că dumnezeirea are și o stângă, ci evidențiază puterea și cinstea pe care le are Fiul Care va fi și Judecător al în întregii omeniri în Ziua de Apoi (§10-12). Afirmarea divinității Duhului Sfânt completează învățătura triadologică (§13), în vreme ce menționarea Bisericii stă sub semnul relației extrem de intime dintre Hristos și creștinii care alcătuiesc Trupul Lui în extensiune comunitar-sobornicească (§14). Foarte interesantă este explicația învierii trupurilor, întrucât tratează problema conservării specificului individual al fiecărei persoane reanimate în ajunul Judecății de Apoi (§16). În remarcile finale Sfântul Petru se referă la disciplina arcana, îndemnându-și auditoriul să nu lase la îndemâna „intrușilor” conținutul Crezului sau scurtele explicații. Este evidențiat caracterul vătămător al acestor învățături pentru cei neinițiați și cu atât mai mult pentru cei rău-intenționați: „Fără doctor, cupa vieții devine letală: astfel, taina credinței este foarte periculoasă pentru cei vicleni fără credință” (§18).

Sermo LXI

Pentru întoarcerea la Dumnezeu este de ajuns o clipă, iar descoperirea credinței este însoțită în mod necesar de mărturisirea credinței. Apropiindu-se momentul Botezului (în noaptea de Înviere), precedat de mărturisirea solemnă a Crezului (reddito symboli) în Săptămâna Patimilor, Sfântul Petru explică foarte succint Simbolul de credință, rezumând „credința” ca astfel cei ce de-abia reușesc să rețină textul simbolului, pot cunoaște pe scurt prin explicațiile sale, taina acestei mărturisiri (§1). Episcopul îi previne pe catehumeni să nu noteze cuprinsul cuvântării, ci s-o interiorizeze, desăvârșind lucrarea de purificare a trupului și a inimii pentru a putea mărturisi cu adevărat Simbolul Apostolic.

Mai întâi, trebuie primit prin credință întâiul articol al Crezului, fără a iscodi cele străine omului: „Este suficient a ști că Dumnezeu există, iar cel ce caută (să afle) de unde ar veni și cât ar fi de mare Dumnezeu, nu știe cine e Dumnezeu. Soarele întunecă privirea obraznică; iar apropierea necuvenită de Dumnezeu este sortită orbirii. Cel ce vrea să îl vadă pe Dumnezeu învață să păstreze măsura propriei vederii” (§3). Crezând în Dumnezeu cel Unic și recunoscându-i calitatea de Tată Atotputernic, omului nu îi este deloc greu să înțeleagă că divinitatea există în afara timpului și a legilor naturale cărora sunt supuse cele create (§4).

Explicând cele două nume ale Fiului întrupat, Sfântul Petru arată că ele dezvăluie două lucrări esențiale: ungerea cu întreaga plenitudine a dumnezeirii și răscumpărarea creației. Întruparea nu este rezultatul unei „însoțiri pământești, ci e o taină cerească”, și de aceea trebuie trecută sub tăcere (§5)

Subliniind realitatea pătimirii și a morții Mântuitorului, episcopul arată că moartea nu a fost aparentă, iar suportarea ei nu este un semn de slăbiciune, ci din contră: „a refuza moartea e însușirea specifică fricii omenești, a se scula din moarte este însușirea puterii dumnezeiești” (§6). Înălțarea la cer are menirea unei consfințiri a unirii firii dumnezeiești cu cea omenească, „ducându-l pe om acolo unde El Însuși a rămas întotdeauna” (§8). Mărturisindu-l pe Duhul Sfânt afirmăm credința în Sfânta Treime (§11), dar în același timp credem și în Biserica ce rămâne în perpetuă unire cu Hristos (§12). În final, Sfântul Petru se referă din nou la disciplina arcana îndemnându-i pe catehumeni să păstreze aceste cuvinte în memorie fără a le așterne pe hârtie, evitând divulgarea tainei credinței ori încredințarea „secretului credinței” celor necredincioși (§14).

Sermo LXII

Episcopul își începe cuvântarea evocând eforturile celui ce se dedică educării pruncilor și cere îngăduința auditoriului pentru a lăsa de-o parte obișnuitele artificii retorice pentru a coborî nivelul expunerii la puterea de înțelegere a catehumenilor care erau de față (§1).

Simbolul de credință este martor și garanție al legământului pe care Dumnezeu îl încheie cu omul. Deși nu are nevoie de vreun semn pentru rememorarea acestei înțelegeri, Dumnezeu „Dorește un simbol pentru că Cel ce vine spre moartea ta nu disprețuiește să încheie o înțelegere cu tine. Dorește un simbol pentru că Cel ce oferă întotdeauna totul a vrut să fie dator. Dorește un simbol pentru că te cheamă în acest fel nu la ceva palpabil, ci la credință” (§3). În virtutea acestui simbol sau zălog al Legământului, creștinul poate aștepta să fie numărat între moștenitorii lui Dumnezeu, împreună-moștenitor cu Hristos, pătaș al Împărăției Cerurilor.

Întâiul articol afirmă Atotputernicia lui Dumnezeu (§5) și calitatea de Tată (§6), dar suntem preveniți că iscodirea relației Lui cu Fiul și cercetarea existenței Tatălui anterioară apariției Fiului sunt inutile atâta timp cât credem că Dumnezeu este Atotputernic și are, deci, puterea de a exista și de a acționa într-un mod ce depășește capacitatea omenească de înțelegere (§7). Articolul II și III sunt organic legate între ele, exprimând două taine fundamentale: nașterea din veac din Tatăl și nașterea în timp din Fecioara Maria. Din nou sunt ridiculizate tentativele de a cuprinde în categorii logice omenești profunzimea divinității (§8).

Jertfa de bunăvoie este apogeul chenozei, al micșorării de bunăvoie a Fiului care se lasă cuprins de limite și se expune unui tratament atât de crud, doar pentru a ajunge mai lesne la făptura Sa: „De aceea a venit la inima ta, a venit la cugetul tău, și-a asumat sufletul tău, pentru că a căutat de la început să fie iubit de tine cu sufletul, cu inima și cu trupul” (§9). Vorbind despre învierea cea de-a treia zi, Petru Chrysologul arată cât de greu este de primit o astfel de învățătură atât de iudei, cât și de eretici (§10).

Restul articolelor urmează schema clasică: Înălțarea la cer este un act necesar pentru firea omenească și împlinirea răscumpărării ei (§11). Șederea de-a dreapta Tatălui nu este o poziționare spațială de vreme ce nu există stângă (simbol al răului, al neorânduiei) la Dumnezeu (§12). Judecata universală este și ea afirmată ca o necesitate (§13). Mărturisirea Duhului Sfânt confirmă și desăvârșește credința în Sfânta Treime (§14). Biserica este indisolubil legată de Hristos (§15), iar iertarea păcatelor este condiționată de iertarea (celorlăți și a sinelui) (§16). Învierea trupurilor în ziua Judecății de Apoi reprezintă dovada deplină a credinței și este o altă manifestare a atotputerniciei lui Dumnezeu (§17), în vreme ce viața veșnică dă sens învierii trupurilor (§18).

Subtext

Aceste omilii reprezintă importante mărturii despre strânsa legătură dintre *expositio symboli* și așa-numita *traditio et redditio symboli*, două practici esențiale care presupun transmiterea Crezului și interpretarea lui de către catehet, respectiv reproducerea sau rostirea lui de către catehumen în fața episcopului în săptămâna premergătoare Botezului.

Solemnitatea celor două acte reflectă gradul de conștientizare al importanței Simbolului de credință pentru fiecare creștin în parte, fie el cleric sau mirean, deoarece doar conștient poți mărturisi adevărul de credință fără a fi vătămat de el. Acesta este un topos al operelor catehetice și omiletice din secolele IV-V și este în general asociat *disciplinei arcane*, sintagmă care exprima grija creștinilor de a nu împărtăși păgânilor și nici chiar catehumenilor adevărurile de credință cele mai profunde.

Întemeiată pe îndemnul Mântuitorului „nu dați cele sfinte câinilor, nici nu aruncați mărgăritoarele voastre înaintea porcilor” (*Mt* 7, 6), această rezervă va dobândi încă din timpul propovăduirii apostolice o motivație pedagogică, după cum arăta Sfântul Pavel „n-am putut să vă vorbesc ca unor oameni duhovnicești, ci ca unora trupești, ca unor prunci în Hristos. Cu lapte v-am hrănit, nu cu bucate, căci încă nu puteați mânca și încă nici acum nu puteți, fiindcă sunteți tot trupești” (*ICo* 3, 1-3). Căci „hrana tare este pentru cei desăvârșiți, care au prin obișnuință simțurile învățate să deosebească binele și răul” (*Evr* 5, 14).

Prin urmare, rezerva de a împărtăși informațiile prea sensibile avea inițial un aspect pedagogic, de inițiere și transmitere treptată a conținutului dogmatic al kerigmei apostolice, dar după izbucnirea persecuțiilor, *disciplina arcana* devine un mijloc de protecție al creștinilor care viețuiau în mijlocul păgânilor ostili. Interesant este faptul că și după publicarea Edictului de la Milano în anul 313, această rezervă se menține, dar revine la semnificația inițială de predare graduală și limitată a elementelor de doctrină din rațiuni pedagogice, pentru a nu zdruncina convingerile sau simțurile spirituale încă insuficient dezvoltate ale celui ce se apropia de Taina Sfântului Botez.

În același timp se poate spune că în secolele IV-V menținerea *disciplinei arcane* reprezintă un test pentru întreaga comunitate creștină: o provocare pentru catehetul

care trebuia să se limiteze la un anumit set de informații, o probă pentru catehumenii care trebuiau să facă dovada răbdării, a modestiei și a înțelepciunii de a nu pretinde accesul la dogmele care le depășeau capacitatea de a crede cu statornicie, dar și pentru restul membrilor Bisericii care nu trebuiau să deconspire învățăturile esențiale nici catehumenilor și sub nicio formă necreștinilor, pentru a nu profana, răstălmăci sau batjocori ceea ce nu înțeleg. Prin urmare cele două valențe ale acestei atitudini rămân strâns împletite chiar și după epoca persecuțiilor.

Revenind la *traditio symboli* sau încredințarea Crezului, trebuie specificat faptul că nu se mărginea strict la predarea mărturisirii de credință în forma ei sintetică, ci presupunea adesea și explicații sau interpretări ale adevărilor exprimate, accentuându-se în același timp limitele cunoașterii omenești în pătrunderea tainelor dumnezeiești. De aceea *traditio* presupune un test pentru catehumenul care trebuie să accepte prin credință ceea ce el nu poate explica în mod rațional.

În mod analog și *redditio symboli* reprezintă mult mai mult decât simpla repetare sau redare a Crezului învățat pe de rost, este un moment solemn de confirmare a dorinței de a participa la sacramentele Bisericii, fiind o condiție *sine qua non*. Este mărturisire și totodată legământ în fața sacerdotului, dar și al nașului, care avea o funcție activă în inițierea catehumenului, contrar tendinței simpliste de a-i accepta prezența doar odată cu generalizarea pedobaptismului.

Un alt aspect care trebuie punctat este faptul că deși aceste cuvântări sunt rostite cel mai probabil între Sinodul al III-lea Ecumenic (Efes, 431) și moartea Sfântului Petru (450), ele nu se referă deloc la *Simbolul niceo-constantinopolitan*, ci la cel *Apostolic* sau *Vechi Roman*, foarte uzitat în Occident în secolele IV-V. Acest detaliu reflectă cât de mic era încă impactul formulei de credință de la Constantinopol în viața liturgică a Bisericii Universale. Prin urmare, în prima jumătate a veacului al V-lea, Simbolul niceo-constantinopolitan era departe de a deveni etalonul dogmatic de azi, a cărui unanimă recunoaștere obișnuim să o proiectăm și în trecut.

II

Sfântul Petru Chrysologul: Omiliile LX-LXII despre Crezul Apostolic²⁸

Omilia a LX-a – A cincea despre Crez

1. Dacă femeia canaaneancă prin strigătul neașteptat, din credință grabnică, pe când Hristos era pe cale, a primit și ceea ce ceruse și a smuls ceea ce i-a fost refuzat

²⁸ Traducerea din latină a fost realizată după ediția critică publicată în volumul Petrus Chrysologus, *Sermonum collectio a Felice episcopo parata, sermonibus extravagantibus adiectis*, edit. Alejandro Olivar, în coll. *Corpus Christianorum Series Latina (CCSL)* 24, p. 318-334, reluată în *Opere di San Pietro Crisologo. Sermoni / vol. 1* [1-62bis], edit. Gabriele Banterle, Biblioteca Ambrosiana/Citta Nuova Editrice, Milano / Roma, 1997, p. 402-425.

(Mt 15, 22-28); dacă eunucul etiopian trecând pe cale a descoperit taina băii vieții (arcanum vitalis lavacri), a înșfăcat-o pe cale și a primit-o pe drum (FA 8, 26-38); dacă centurionul Corneliu, până să primească botezul, a luat Duhul²⁹ (FA 10, 44-48); dacă tâlharul a reușit în chiar momentul morții (să dobândească) raiul și viața; cine vă va refuza ceea ce căutați (chiar) în acel moment? Deci primiți credința din credință și puteți cunoaște taina credinței, lucrați căci vremea este aproape. Moise, înainte de a primi Legea, a invocat cerul și pământul; deci în ce chip va invoca episcopul care dă harul? Acela a zis: *Ia aminte, cerule, și voi grăi; ascultă, pământule, cuvintele gurii mele* (Dt 32, 1). Eu zic: Ia aminte, Dumnezeuule, și voi grăi și să audă omul cuvintele gurii mele. Acela a zis: *Ca ploaia să curgă învățătura mea și graiurile mele să se coboare ca roua* (Dt. 32, 2). Eu aș zice: să vină Duhul Tău precum roua, și harul tău să inunde precum râul, iar valul cuvântului ceresc să fie acum izvor de viață eternă. Acela a spus: *Căci numele Domnului voi preamări, dați slavă Dumnezeului nostru* (Dt 32, 3). Eu zic: Întrucât am preamărit credința, încredeți-vă în Dumnezeul vostru.

2. Și pentru că vasele trupurilor sunt deja înnoite de postul Patruzecimii, e de trebuință ca să luăm la cunoștință deja angajamentul credinței, simbolul neguțătoriei cerești, pentru ca fiind întăriți în nădejde statornică să căutăm câștigurile netrecătoare prin toată întinderea lumii și prin valurile necredincioase ale acestui veac. Deci primiți credința, așteptați înfăptuirea, căci cine nu are mai înainte credința drept sămânță, acela nici nu mai ajunge la înfăptuire ca rod. Însemnați-vă (cu semnul crucii)! Cuvântarea duce la ascultare, ascultarea dă naștere credinței (Rm 10, 17), credința dă naștere încrederii, încrederea hrănește mărturisirea, mărturisirea dă mântuirea veșnică. Iată că în gura mea și a voastră credința se întâlnește pe sine, încrederea se îmbrățișează astfel pe sine, mântuirea se întâmpină pe sine prin sărutarea mărturisirii:

3. Cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernicul. (*Credo in Deum Patrem omnipotentem*). Această afirmație mărturisește și descoperă întreaga taină a Treimii. Vorbește despre Dumnezeu, nu dumnezei, deoarece crede într-un singur Dumnezeu în Treime. Credința creștină Îl cunoaște pe Tatăl, Îl cunoaște pe Fiul, Îl cunoaște pe Duhul Sfânt, nu știe de dumnezei: Dumnezeirea e întreită în persoane, dar o singură dumnezeire în Treime (Divinitatis personis trina est, sed una est in trinitate divinitatis). Treimea persoanelor e distinctă, nu e împărțită în substanțe (Personis trinitas distincta est, non est divisa substantiis). Dumnezeu este unul singur, iar Dumnezeu este în unitate; este singur, dar nu singuratic. Nici dumnezeirea nu este împărțită în Treime, nici nu e confundată în unitate. Credința înțelege aceasta când spune: Cred în Dumnezeu.

4. Apoi a adăugat: Tatăl. Cel ce crede în Tatăl, mărturisește că există Fiul. Cel ce crede în Tatăl și în Fiul, nu concepe perioade [înainte și după naștere], nu cugetă la poziții ierarhice, nu își dă cu părerea despre [succesiunea] timpurilor, nu cercetează

²⁹ Pervenit ad spiritum – lit. a ajuns la Duhul.

zămislirea, nu cunoaște (felul) nașterii. Cel ce crede în Dumnezeu, mărturisește cele dumnezeiești, nu cele omenești. Dar ereticul zice: „Cum e Tată, dacă nu a fost mai înainte? Cum e Fiul dacă nu i-a urmat (Tatălui)? Cum nu dă început, cel Ce naște? În ce fel Cel născut nu dobândește început de la Cel ce naște? Aceasta ne învață rațiunea, iar natura demonstrează aceasta”. Greșești, ereticule. Aceasta învață socoteala omenească, nu rațiunea dumnezeiască, aceasta este însușirea naturii lumii, nu a naturii dumnezeirii. Slăbiciunea omenească e concepută și concepe, e născută și naște, dă naștere și se naște, primește început și dă moarte, primește și restituie, și păstrează în progenituri orice este specific condiției și naturii sale. Dar Dumnezeu Tatăl nu a născut în timp, pentru că ignoră timpul, nu a dat început, cel ce nu cunoaște început; nu curge către sfârșit, cel ce nu are sfârșit; ci așa Îl naște pe Fiul din Sine, ca tot ceea ce era în Sine, să fie și să rămână în Fiul. Cinstea celui născut e cinstea Celui ce naște, perfecțiunea Celui născut este chipul Celui ce naște; inferioritatea Celui născut îl ofensează pe Cel ce a născut. Dar ascultând acestea, ereticule, să nu spui: în ce fel sunt acestea? Ai spus Dumnezeu, ai crezut în Tatăl, ai mărturisit că este Atotputernic. Dacă te îndoiești, ești mincinos. Dacă zici „cred”, cum crezi dacă te sfădești? Dacă consideri imposibil, tu subestimezi atotputernicia pe care o mărturisești. Dar noi, care mărturisim pe Tatăl și pe Fiul și pe Sfântul Duh într-o singură maiestate și slavă, să vorbim acum despre credință privind trupul Domnului.

5. Și în Iisus Hristos, Unicul Lui Fiul, Domnul nostru (*Et in Christum Iesum, filium eius unicum, dominum nostrum*). După ce precum ploaia pe lână (*Ps 71, 6*) Fiul lui Dumnezeu s-a turnat în carnea noastră prin deplina ungere a dumnezeirii, de la această ungere este numit Hristos. Si a fost singurul purtător al acestui nume, Cel care s-a revărsat din Dumnezeu și s-a turnat ca un singur Dumnezeu³⁰ să fie om și Dumnezeu. Deci prin această ungere numele (Lui) s-a revărsat peste noi, cei care suntem numiți creștini de la Hristos și astfel este împlinit ceea ce se cânta în Cântarea Cântărilor: *Mir vărsat este numele tău* (1, 2). Și în Hristos Iisus Fiul Lui (*Et in Christum Iesum, filium eius*). Primul este numele tainei, iar al doilea (este) al triumfului, căci precum își primește de la ungere numele de uns al lui Dumnezeu, tot așa pentru că a redat lumii mântuirea pierdută, și-a luat numele de Mântuitor de la izbăvire. Cum am spus deja adesea, ceea ce Iisus semnifică în limba ebraică, în latină înseamnă „salvator”.

6. Și în Iisus Hristos Fiul Lui (*Et in Christum Iesum filium eius*). Al cui Fiul? În orice caz al lui Dumnezeu Tatăl. Deci când spui (cred) în Iisus Fiul Lui, mărturisești că Iisus, Care s-a născut din Maria, este Fiul lui Dumnezeu. Deci, evită să te preocupi mai mult de cum a fost omul în Hristos, dar întotdeauna să mărturisești că El este Dumnezeu, precum zice Apostolul: *Și dacă L-am cunoscut pe Hristos după trup, dar*

³⁰ Reunirea celor două naturi este atributul strict al Fiului, prin urmare sensul textului este: ca un singur ipostas al dumnezeirii să fie om și Dumnezeu.

acum nu-L mai cunoaștem (2Co 5, 16). Unicul nostru Domn (*Unicum Domimum nostrum*). Acest (atribut) este potrivit fiecăruia dintre cele două (înțeleșuri), pentru că e și singurul (Fiu) al Tatălui și singurul nostru Domn. Alții se consideră că sunt fii și domni prin har, (dar) doar Hristos are și deține prin natură calitatea de Fiu și de Domn.

7. Care s-a născut de la Duhul Sfânt și Fecioara Maria (*Qui natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine*). Dacă după evanghelist, ceea ce se naște din Duh, Duh este, pentru că Duh este Dumnezeu (*In 3, 6; 4, 24*) ereticul mărturisește deja că Dumnezeu s-a născut din trup fecioresc, dar să nu reducă taina cerească, a nașterii feciorești, la o zămislire lumească, la o ofensă a slăbiciunii pământești.

8. Care în vremea lui Pilat din Pont a fost răstignit și îngropat. (*Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus*). Auzi numele guvernatorului³¹, ca să recunoști timpul pătimirii. Auzi de răstignire, ca să înțelegi măreția iubirii din grozăvia morții, și să știi că moartea care a venit prin lemn a fost omorâtă prin lemn; și să crezi că ai o răsplată mai mare prin pomul crucii, decât cea după care ai suspinat că ai pierdut-o prin pomul raiului. Zici îngropat, ca mărturia îngropării să dovedească faptul că trupul lui Hristos (a fost) adevărat, iar moartea nu a fost simulată.

9. Nu este slăbiciune, ci putere faptul că a primit moartea și a biruit-o, că a intrat în cele mai de jos (ale pământului) și s-a întors (de acolo), că s-a supus legii iadului și a dezlegat legea iadului. Tu mărturisești că a înviat a treia zi; a treia zi: ca să înțelegi că în învierea lui Hristos a fost victoria întregii Treimi.

10. Tu zici că S-a înălțat la cer (*Ascendit in coelos*): ca să crezi în Domnul cerului, căci mărturisești că s-a întors acolo de unde a venit, pentru că fiind învins diavolul, moartea zdrobită, lumea eliberată, Hristos, Cel ce era considerat biruit pe pământ, biruie în ceruri.

11. Tu declari: Șade de-a dreapta Tatălui (*Sedet ad dextram Patris*): Deoarece una este dumnezeirea Tatălui și a Fiului prin puterea [Lor comună], în adunarea cerească nu există nicidecum ofensa șederii la stânga.

12. De unde va veni să judece viii și morții (*Inde venturus est iudicare vivos et mortuos*). Întrucât înviază morții când va veni Hristos, viii vor fi opriți [la judecată], ca să dea deopotrivă seamă de faptele lor. Și pentru că deja am spus taina trupului Domnului, am ajuns să mărturisim dumnezeirea Duhului.

13. Credem în Duhul Sfânt (*Credo in Sanctum Spiritum*), pe care glasul dumnezeiesc pentru noi L-a numit Dumnezeu, când spune: *Duh este Dumnezeu* (*In 3, 6; 4, 24*). Credem în Sfântul Duh, pe care prorocul l-a numit astfel împreună-lucrător cu Tatăl și cu Fiul: *cu Cuvântul Domnului cerurile s-au întărit și cu Duhul gurii Lui toată puterea lor* (*Ps 32, 6*). [Duhul este] Dumnezeu deplin și are toată puterea lui Dumnezeu, fiind arătat drept Ziditor al puterilor cerești.

³¹ Iudex – lit. judecător. În textele juridice, însă, termenul desemnează și reprezentanții administrației imperiale în teritoriu: prefecți, guvernatori, proconsuli etc.

14. Credem în Sfânta Biserică (*sanctam Ecclesiam*): pe care astfel Hristos o primește în Sine, ca să o facă părtaşă dumnezeirii Lui.

15. Credem în iertarea păcatelor (*remissionem peccatorum*). Pentru că cel născut ca om nou prin Hristos și prin Biserică nu mai are nimic din cel vechi.

16. Credem în învierea trupului (*Carnis resurrectionem*). Ca să credem că aceasta a fost cauza pătimirii, morții și învierii lui Hristos ca noi să înviem din morți. Carnea înviază, înviază ca să fim noi înșine, ca să se păstreze identitatea persoanelor, ca și martirul să primească fericirea din pedeapsa persecutorului, și persecutorul să primească suferința din cinstirea martirului.

17. Credem în viața veșnică, pentru ca nici cele bune, nici cele rele să nu aibă sfârșit după înviere.

18. Însemnați-vă (cu semnul crucii)! Credința pe care o credem și o învățăm să nu o încredințăm scrierii cu cerneală, ci spiritului; să o dăm inimii, nu hârtiei; memoriei, nu cărții, ca cele omenești să nu necinstească darul dumnezeiesc; ca să nu afle intrusul³² secretul ceresc; ceea ce e spre viață pentru cei ce cred, va fi spre ruina celor vicleni. Soarele nu dă lumină ochilor bolnavi, ci întuneric; vinul nu îi vindecă pe bărbații cuprinși de febră, ci îi slăbănogeste. Fără doctor, cupa vieții devine letală: astfel, taina credinței este foarte periculoasă pentru cei vicleni fără credință. Precum spune apostolul, credința este primită din auzire, iar auzirea este primită din cuvânt (cf. *Rm* 10, 17). Și angajamentul vieții, legământul credinței, legea mântuirii vine nu să se alăture celor ce vor muri, ci să se alăture prin simțiri celor vii.

Omilia a LXI-a – A șasea despre Crez

1. Dacă nu m-ar mângâia neașteptata și grabnica convertire a fericitului Pavel, cu greu aș fi crezut că atât de ușor voi ați putea să fiți mutați din tina pământescă în slava cerească. De fapt grabnica mărturisire l-a făcut pe acela din persecutor apostol și l-a dat Bisericii pe dascălul excepțional, pe care l-a descoperit în sălbaticul prigonitor al neamului creștinesc. Și nu mai puțin mă însuflețește pilda celui eunuc, pe care credința l-a răpit spre har, mai înainte de a fi dus de car în India (sic!) unde l-a chemat înapoi stăpâna lui (*FA* 8, 27-39). [La acestea] se alătură chiar acea mărturie minunată a tâlharului care a înșfăcat paradisul atunci când a fost spânzurat ca să plătească pentru păcatele tâlhăriei sale. De aceea, fiilor, pentru că astfel v-ați pregătit timpul renașterii voastre, încât nici noi nu putem spune (tot) ceea ce este de trebuință, nici voi nu puteți

³² Arbiter profanus – lit. Martorul profan. La Sfântul Ciprian întâlnim pentru întâia oară această sintagmă cu sensul de „intrus” sau „străin” în cele ale Bisericii, cf. *Ad Donatum*, 1, în *CCSL* 3A ed. M. Simonetti, 1976, p. 1. A se vedea și Beatrice Pier Franco, „On the Meaning of ‘Profane’ in the Pagan-Christian Conflict of Late Antiquity: The Fathers, Firmicus Maternus and Porphyry before the Orphic ‘Prorrhesis’ (OF 245.1 Kern)”, în *Illinois Classical Studies*, vol. 30, 2005, p. 137-165. www.jstor.org/stable/23065300 (5 sept. 2020).

asculta (tot) ceea ce se cuvine, apropiindu-vă de credință vă încredințăm (pe) scurt credința deoarece nu putem să o explicăm mai pe larg. Căci în acest fel voi, cei care de-abia reușiți să rețineți³³ simbolul însuși, puteți să cunoașteți taina simbolului cu explicațiile noastre.

2. Vă sfătuim doar ca să nu încredințeze careva [înscrierii cu] litere, ceea ce este încredințat inimii ca să creadă, așa cum învață Apostolul: *cu inima crede spre dreptate, cu gura mărturisește spre mântuire* (Rm 10, 10). Cei ce veți asculta forma credinței, norma voinței de a crede și rânduiala mărturisirii, pregătiți-vă deopotrivă auzul trupului și al inimii. Precum izvorul curgând prin gura strâmtă, devine mai mare (primind) apele mari ale râurilor, așa credința rezumată în cuvintele Crezului dă curs unei lărgiri a dorinței de a crede. Și precum rădăcina înfiptă adânc își întinde în sus vlăstarul, așa și credința înrădăcinată în adâncul inimii își înalță spre cele de sus crengile dorinței de a crede. Deci curățați din inimile voastre mizeria înșelăciunii, ca să curgă degrabă spre voi apele curate ale credinței, tăiați din rădăcina din voi lăstarii necredinței, ca, înălțându-se spre cele de sus, să crească pomul cel viguros al credinței voastre. Și precum îndeamnă apostolul: *cu inima se crede spre dreptate, cu gura se mărturisește spre mântuire* (Rm 10, 10), în acest fel mărturisiți cu glas ceea ce credeți deja cu inima.

3. Cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernic (*Credo in Deum Patrem omnipotentem*). Cel ce crede în Dumnezeu, nu îndrăznește să dezbată despre Dumnezeu. Este suficient a ști că Dumnezeu există, iar cel ce caută (să afle) de unde ar veni și cât ar fi de mare Dumnezeu, nu știe cine e Dumnezeu. Soarele întunecă privirea obraznică; iar apropierea necuvenită de Dumnezeu este sortită orbirii. Cel ce vrea să îl vadă pe Dumnezeu învață să păstreze măsura propriei vederii, cel ce vrea să-L cunoască pe Dumnezeul său, să îi ignore pe zeii neamurilor. Cel ce vorbește despre zei, îl neagă pe Dumnezeu. Libertatea este a sluji unui [stăpân], (iar a sluji) multora este robie³⁴. L-ai mărturisit pe Dumnezeu care crește în Tatăl, deoarece când crezi în Tatăl afli că există și Fiul. Aflând de Fiul, cunoști că e născut de la Tatăl, Îl cunoști pe Cel născut din Tatăl; nu căuta în ce fel s-a născut pentru că ai zis: Cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernic (*Credo in Deum Patrem omnipotentem*). Cel Atotputernic poate toate, și dacă poate toate, cine va nega ceea ce (este) din Sine și în Sine și că l-ar avea pe Fiul cu Sine întotdeauna? Existența lui Dumnezeu nu are început, nu cunoaște sfârșit, nu acceptă moartea, când Cel născut rămâne în Cel ce naște, și Cel ce naște continuă să rămână în Cel născut, zicând Domnul Însuși: *Eu în Tatăl și Tatăl în Mine* (In 14, 10), *Eu și Tatăl una suntem* (In 10, 30). Tu Îl mărturisești pe Tatăl, Îl

³³ Memoria capere – lit. să cuprindeți cu memoria.

³⁴ Pare să fie o aluzie la fraza lui Homer: „Rău e când domnii sunt mulți, numai unul să fie-ntr-oameni cărmuitor și stăpân”, cf. Homer, *Iliada*, trad. G. Murnu, II, p. 204-205.

mărturisești pe Fiul, mărturisești o taină a dumnezeirii: mărturisești taina întrupării Domnului.

4. Și în Hristos Iisus, Fiul Lui (*Et in Christum Iesum filium eius*). Este numit Hristos de la mirungerea de sus: este uns cu întreaga plenitudine a dumnezeirii. Numele de Iisus înseamnă mântuire, nume care este mărturisit plecând genunchiul și cutremurându-i-se tot ceea ce este în cer, pe pământ și în cele de jos (cf. *Flp 2, 10*). Și în Hristos Iisus, Unicul lui Fiu, Domnul nostru (*Et in Christum Iesum, Filium eius unicum, Dominum nostrum*): ca precum pentru noi e o singură dumnezeire a Tatălui și a Fiului, așa este pentru noi o singură stăpânire.

5. Care s-a născut de la Duhul Sfânt și Fecioara Maria (*Qui natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine*). Duhul și fecioara nu formează o însoțire pământească, este o taină cerească. Prin urmare ceea ce s-a născut este dumnezeiesc. Deci ceea ce s-a născut trebuie mărturisit (iar) felul în care s-a născut, trebuie trecut sub tăcere. Pentru că ceea ce e secret nu poate fi cunoscut, ceea ce este inaccesibil nu știe să fie revelat, ceea ce este singular nu poate fi desemnat printr-un exemplu.

6. Care în vremea lui Ponțiu Pilat a fost răstignit și îngropat (*Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus*). Tu auzi numele guvernatorului, ca să nu ignori momentul (din istorie), ai auzit de răstignire, ca să îți se facă cunoscut felul morții, și să înțelegi că S-a sacrificat pentru tine Cel ce te-a scutit de pedeapsa unei astfel de morți. Auzi de îngropare ca să știi că moartea nu a fost simulată, ci adevărată. A refuza moartea e însușirea specifică fricii omenești, a se scula din moarte este însușirea puterii dumnezeiești. Deci auzirea de moarte nu jignește aici, unde slava învierii umbrește nedreptatea morții.

7. A înviat a treia zi (*Tertia die resurrexit*): deoarece faptul că a murit este însușirea omenității, iar că a înviat este specific Treimii.

8. S-a înălțat la cer (*Ascendit in coelos*): ducându-l pe om acolo unde El Însuși a rămas întotdeauna.

9. Șade de-a dreapta Tatălui (*Sedet ad dextram Patris*): Șade de-a dreapta, pentru că nu există vreo stângă în dumnezeire³⁵.

10. De unde va veni să judece viii și morții (*Inde venturus est iudicare vivos et mortuos*). Va judeca pe cei vii și pe cei morți, întrucât înviază spre judecată aceia despre care se crede că nu mai există după moarte, pe care păgânii îi socotesc că au pierit cu veacul.

11. Cred în Duhul Sfânt (*Credo in Sanctum Spiritum*), ca să crezi și să înțelegi că în Tatăl și în Fiul și în Sfântul Duh este o singură dumnezeire.

12. Cred în Sfânta Biserică (*sanctam Ecclesiam*): ca să mărturisești Biserica, mireasa lui Hristos, rămâne perpetuu în unirea cu Hristos.

³⁵ Habet deiteas nil sinistrum – lit. dumnezeirea nu are nicio stângă.

13. Cred în iertarea păcatelor și în învierea trupului (*Remissionem peccatorum. Carnis resurrectionem*). Cel care nu crede în iertarea păcatelor și nici în învierea trupului se lipsește pe sine de iertare și se îndepărtează de viață.

14. Ceea ce ați auzit și ați crezut, ceea ce ați mărturisit, inima să țină, memoria să păstreze, foaia să nu cunoască, scribul să le ignore, ca să nu fie divulgată public taina credinței, nici să fie încredințat celui necredincios secretul credinței (*fidei arcanum*). Dumnezeu care v-a dat să auziți și să credeți taina credinței (*sacramentum fidei*), să vă ajute să ajungeți la mântuirea veșnică.

Omilia a LXII-a – A șaptea despre Crez

1. Dacă nu se dedică cu totul pruncului, îngrijitorul conștiincios nu îl duce niciodată pe copil la starea de adult. Și, de aceea, atunci își subțiază glasul, rostește [rar] cuvintele, gesticulează, lasă de-o parte judecata, își slăbește pânțele, își diminuează puterile, își neglijează postura³⁶, își împiedică pasul, nu e dornic să se plimbe, ci să se târască, pretinde că râde, simulează teama, se face că plânge, pentru că în acest caz minciuna arată dedicarea, nechibzuința este prudență, slăbiciunea este putere. Aceasta cred că a făcut fericitul Pavel când spune: *M-am făcut neînsemnat (ca un copil) în mijlocul vostru, ca o doică care are grijă de fiii ei (1Tes 2, 7)*. Dar poate altcineva s-ar mira, când vede pe careva făcând cele specifice doicii, însă dacă e părinte, nu râde; dacă e tată, nu e mirat: cel ce știe să iubească nu poate spune că acest lucru este nebunie. De aceea pe voi [care sunteți] deja tați, deja puternici și deja prudenți, vă rog să-mi îngăduiți a îndeplini slujba de a-i învăța după datorie pe pruncii Domnului meu și de a aduce astăzi cuvintele potrivite mai degrabă înțelegerii practice decât delectărilor [retorice]; nu [vreau] să potrivesc cuvintele, ci să le diluez și pe ele până le fac moi pentru a le turna în chipul laptelui, cum învață apostolul: *Lapte v-am dat de băut, nu hrană tare (1Co 3, 2)*. [Îngăduiți-mi] să-mi schimb vocea, să iubesc stările felurite, și – ce să mai zicem multe – să fiu ocupat cu mintea, cu inima și cu trupul de mințile neputincioase ale pruncilor.

2. Dar pe voi, evlavioase vârstare ale Bisericii, vă îndemn acum prin cuvântul profetic: *Veniți, fiilor ascultați-mă (Ps 33, 12)*. Mai mult, ascultați prin mine, iar prin vocea mea ascultați poruncile adevăratului Părinte, pentru că Dumnezeu vă cheamă pe voi prin gura mea. *Veniți, fiilor*. Unde să veniți? Ca să ce? *Frica Domnului*, zice, *vă voi învăța (Ps 32, 12)*. Și cine vine la frică? *Acela care dorește viața (Ps 33, 13)*, *acela care dorește să vadă zile bune (Ps 33, 13)*, *acela care vrea să facă binele și să fugă de rău, acela care, după lupta dintre carne și duh, dorește să obțină liniștea păcii divine*. *Veniți, fiilor, ascultați-mă, frica Domnului*, zice, *vă voi învăța*. *Cine este omul care dorește viața și vrea să vadă zile bune*. *Oprește-ți limba de la rău și buzele tale să nu grăiască vicleșug (Ps 33, 12-14)*. Precum conștiința vinovată strică trupul, așa

³⁶ Membra dissolvit – lit. își desface membrele.

viclesugul spurcă buzele, insulta întinează limba, și așa spurcat³⁷ nu poate să-l mărturisească pe Dumnezeu cu buzele și cu limba. Și pentru că se crede *cu inima spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire* (Rm 10, 10), sfințiți-vă inimile, curățați-vă buzele, faceți dreaptă limba, ca să purtați vocea credinței ieșită din inimă curată în manifestarea deplină a sfințeniei.

3. Însemnați-vă (cu semnul crucii)! Suntem învățați că și într-o înțelegere omenească un acord sau un pact este numit simbol, care cuprinde speranța răsplătii imediate sau viitoare; totuși dublul înscris³⁸ confirmă întotdeauna simbolul dintre cele părți, și garanția omenească îl face (pe om) prevăzător în clauze ca înșelăciunea, vrăjmașa dintotdeauna a înțelegerilor, să nu se strecoare spre paguba cuiva sau să-l înșele. Dar între oameni [se procedează] astfel între aceia pe care îi păgubește fraudă, fie de la cel care a făcut, fie a celui căruia i-a fost făcută. Într-adevăr, între Dumnezeu și oameni simbolul de credință este întărit doar de credință, nu e crezut în litera lui, ci în duhul, e crezut și încredințat inimii, nu înscrisului pentru că împrumutul divin nu are nevoie de cheazăia omenească. Dumnezeu nu știe să înșele, nu poate să sufere aceasta, pentru că nu este supus timpului, nici nu este constrâns de vârstă, nici nu este înșelat de ceva ascuns; El vede cele ascunse, păstrează cele ce i se fură și le ține pe cele ce-i sunt refuzate. Pentru Dumnezeu socoteala Sa este întotdeauna impecabilă, pentru că El nu încredințează ceva spre a fi pierdut. Astfel [aceasta se face] pentru om, nu pentru Dumnezeu: se pierde pentru cel ce refuză, dar nu și pentru Cel ce împrumută. Dar tu zici: De ce încheie un acord Acela care nu poate să fie înșelat? De ce dorește un simbol? Acela îl dorește pentru tine, nu pentru El, nu pentru că Acela se îndoiește, ci pentru ca tu să crezi. Dorește un simbol pentru că Cel ce vine spre moartea ta nu disprețuiește să încheie o înțelegere cu tine. Dorește un simbol pentru că Cel ce oferă întotdeauna totul a vrut să fie dator. Dorește un simbol pentru că te cheamă în acest fel nu la ceva palpabil³⁹, ci la credință. Apostolul avertizează când spune: *din credință în credință* (Rm 1, 17) și în alt loc: *Dreptul din credință va fi viu* (Rm 1, 17).

4. Deci nimeni să nu uite Crezul, nimeni să nu uite înțelegerea făcută cu Dumnezeu și, abia primind în acest fel credința, să pretindă un anumit lucru și, abia ajungând la nădejde, să se plângă că nu ar dobândi îndată cele sperate. Ascultă-l pe apostol care spune: *prin nădejde ne-am mântuit, dar nădejdea care se vede nu mai e nădejde. Cum ar nădăjdui cineva ceea ce vede? Iar dacă nădăjduim ceea ce nu vedem, așteptăm prin răbdare* (Rm 8, 24-25). Nădejdea tinde spre cele viitoare, credința trimite spre cele promise. Când [cele nădăjduite] vor deveni realitate și se vor

³⁷ Al. Olivar înlocuiește „inquinatus” (mânjit) din ediția lui J.P. Migne cu „dilatatus” (lărgit).

³⁸ *Geminata conscriptio* se referă la contractul în dublu exemplar, urmând ca fiecare parte contractantă să păstreze câte un exemplar.

³⁹ Ad rem convocat – lit. cheamă la realitate.

împlini cele promise, nădejdea ia sfârșit, credința încetează. Dulce e scrisoarea, dar doar până ce vine cel care a trimis-o. Este necesar zăpăsul, dar doar până la plata datoriei. Plăcute (sunt) florile, dar doar până ce apar roadele. Iar prezența (autorului) face inutilă scrisoarea, achitarea (datoriei) anulează zăpăsul, florile se preschimbă în roade și de aceea în acest fel te vei ști pe tine fiu însemnat prin credința al Împăratului Ceres, moștenitor al lui Dumnezeu, împreună-moștenitor cu Hristos, părtaș al Împărăției cerești, mărturisitor al judecării divine, locuitor al cerului, posesor al paradisiului. În acest fel te vei ști înălțat [la această stare] prin nădejde, nu din cele văzute. Și de aceea primiți credința, păstrați nădejdea, însușiți-vă Crezul, ca să reușiți să ajungeți la cele bune și la lucrurile pe care le-am menționat mai înainte. Însemnați-vă (cu semnul crucii)! Astăzi, omule, sufletul tău s-a înfățișat înaintea lui Dumnezeu.

5. Cred în Dumnezeu (*Credo in Deum*). Câtă vreme (sufletul tău) îl numea pe Dumnezeu, nu Îl cunoștea, îl chema pe Dumnezeu, dar îl ignora – îl ignora într-atât încât Îl căuta printre pietre și lemne – să zică deci acum, să zică: Cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernic (*Credo in Deum Patrem omnipotentem*). Câtă vreme vedea pietrele, nu Îl vedea pe Cel în Care credea. Și cu adevărat este Dumnezeu, Cel care ți-a dăruit să vezi nu văzând, și pe Care zii păgânilor nu te lăsau să Îl vezi văzând. Ascultă-l pe Domnul care spune: *Spre judecată am venit în lumea aceasta, ca cei care nu văd să vadă, și cei care văd să devină orbi* (In 9, 39).

6. Cred în Dumnezeu Tatăl (*Credo in Deum Patrem*). În Dumnezeu este evlavie, în Dumnezeu este întotdeauna afecțiune, paternitatea rămâne la El. Deci să crezi că Fiul a existat întotdeauna și nu huli [zicând că Dumnezeu] nu a fost întotdeauna Tată. Dar tu zici: „Dacă (Tatăl) L-a născut, în ce fel L-a avut dintotdeauna? Dacă L-a avut dintotdeauna, în ce fel L-a născut?” Dacă îți pui astfel de întrebări negi credința pe care o mărturisești. Ai spus: cred. Dacă tu crezi, de unde a venit acest „în ce fel”? „În ce fel” este expresia specifică celui ce se îndoiește nu a celui ce crede. Ai spus: cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernic. Dacă există ceva ce nu poate, nu este atotputernic. Dar tu consideri că L-a născut pe Fiul din altceva El, Cel pe care Îl mărturisești că a făcut totul din nimic, în orice caz din altceva, cândva la un moment dat. Dar dacă Tatăl nu este supus timpului, Fiul nu cunoaște început. Dar cât de trist [e] că tu Îl faci obiect al timpului pe Acela care te-a făcut pe tine veșnic. Prin urmare, nu printr-o concepere în timp, nici prin chinurile pântecelui, ci Tatăl îl naște pe Fiul pe măsură ce Îl revelează.

7. Și în Hristos Iisus Unicul Lui Fi, Domnul nostru (*Et in Christum Iesum, Filium eius unicum, Dominum nostrum*). Fii atent cu ce respect este învățată credința și îți este transmisă: auzi (vorbindu-se) despre Tată ca să simți, să înțelegi și să crezi, iar nu să îl contești pe Fiul. Și pentru că îl mărturisești (pe Fiul) să nu fi îndrăzneț să cauți și să iscodești de unde și când și în ce fel (este El). De aceea îndată ce învățătura cerească ți-l vestește pe Tatăl, menționează cu motiv întemeiat de Hristos, de Iisus, de Fiul, de singurul nostru Domn, ca atunci când vei vedea că nu poți să-ți împrăpiezi, să

înțelegi, nici să cuprinzi (cu mintea) cele omenești ale Lui să nu îndrăznești să te atingi de cele dumnezeiești ale Lui.

8. Cred în Dumnezeu Tatăl Atotputernic. Și în Hristos Iisus Unicul Lui Fiu, Domnul nostru, Care s-a născut de la Duhul Sfânt și Fecioara Maria (*Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Christum Iesum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine*). Vino, omule, dacă încă (ești) om, înaintează cu inima ta, înalță-te cu mintea, lărgeste-ți simțirile tale, pune stăpânire pe manifestările capacităților tale naturale, deșteaptă puterile științei tale, trezește în tine orice este specific rațiunii, cercetează, dezbate, scrutează și atunci dezvăluie tu singur lumii uimite cum procrează Duhul, (cum) zămislește Fecioara, naște și rămâne fecioară după naștere, în ce fel S-a făcut Cuvântul carne, Dumnezeu (S-a făcut) om, (în ce fel) omul este asumat de Dumnezeu, în ce fel leagănul Îl cuprinde pe cel pe care nu-L încape cerul, în ce fel Cel ce susține întreaga lume se lasă purtat pe umeri, de ce însuși Cel ce a făcut toate, Care le-a rânduit pe toate și le cârmuiește pe toate, a vrut să Se nască din tine și să fie stăpânit de tine, a rânduit să fie hrănit la sân și să trăiască (avându-te) pe tine drept părinte, cunoscându-ți mai înainte starea de robie. Și dacă vei putea înțelege acestea cu privire la profunzimea divinității și vei putea descoperi cele cu privire la taina lui Dumnezeu, atunci pătrunde și mai înăuntru, înalță-te și mai sus, caută și mai îndrăzneț. Ca un nou explorator, singur descoperitor și revelator al dumnezeirii explică vârsta Tatălui (Patris tempora) și începutul Fiului. Să fii mai mare decât Isaia, care a spus: *Ca o oaie spre junghiere a fost adus, și ca un miel fără de glas înaintea celui ce îl tunde, așa nu și-a deschis gura Sa întru smerenia Lui. Judecata Lui s-a ridicat și neamul Lui cine îl va spune? (Is 53, 7-8)* Al cui? Neamul Aceluia, Care ca o oaie spre junghiere a fost dus. Dacă obârșia omenească al lui Hristos s-a dovedit, [la fel] și cea dumnezeiască, iar cum a fost născut nu se poate spune, ce valuri, omule, ce revărsare (de ape) te-a dus la acest naufragiu [al iscodirii tainei]? Ce duh te-a împins să zbori prin aer ca să te prăbușești? Tatăl, Fiul și Sfântul Duh (sunt) o dumnezeire, o putere, o existență fără sfârșit, o măreție [Pater, Filius et Spiritus Sanctus una deitas, una virtus, una sempiternitas, maiestas una]. Dar (pentru că) Fiul S-a micșorat, orice primește sau nu cunoaște, este propriu trupului meu, nu firii Sale [substantiae suae]. Sau ce te miri, omule, că îl cheamă pe Tatăl în cer, Cel care găsește lucru vrednic să aibă o mamă pe pământ?

9. Care în vremea lui Pilat din Pont a fost răstignit și îngropat (*Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus*). Omule, de ce îl învinovățești pe cel care este egal cu Tatăl doar pentru că a vrut să fie mai mic, ca tine? Tu auzi că El stă în picioare în vreme ce Pilat din Pont șade, știind că este judecat de Pilat. De ce accepți doar faptul că a fost învinuit de acuzatori nedrepti și condamnat de sentința unui om vinovat? Dar Acela a vrut să se nască din carnea ta, a vrut să fie cuprins la sânii tăi, să se arunce la pieptul tău, a vrut să fie purtat pe umerii tăi, Cel care a vrut întotdeauna să fie iubit de tine, nu să te înspăimânte. Caută ce a poruncit El mai întâi în Lege și atunci vei vedea

ce a urmărit [să se împlinească] în har. Întrebat fiind Domnul, astfel zice evanghelistul, care ar fi prima poruncă a Legii, a zis: *Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău cu toată inima ta, și cu tot sufletul tău și cu tot cugetul tău* (Mc 12, 20, Mt 22, 37). De aceea a venit la inima ta, a venit la cugetul tău, și-a asumat sufletul tău, pentru că a căutat de la început să fie iubit de tine cu sufletul, cu inima și cu trupul. Care în vremea lui Pilat din Pont a fost răstignit și îngropat.

10. Până aici iudeul urmărește, iar ereticul așteaptă: nimeni să nu se apropie de [părerile] aceloră despre cele spuse mai înainte, pentru că ei sunt hrăniți și sunt îngrașiți de nedreptățile (făcute) împotriva lui Hristos. Dar voi, fiilor, ascultați, ca după ce v-ați întristat pentru pătimire, moarte, și îngropare, să străluciți de bucuria învierii. A treia zi a înviat (*Tertia die resurrexit*): ca învierea trupului nostru să fie puterea, harul și binefacerea Treimii.

11. S-a înălțat la cer (*Ascendit in coelos*): pentru mine, întrucât în ceea ce-L privea nu lipsise din cer.

12. Șade de-a dreapta Tatălui (*Sedet ad dextram Patris*): după rânduiala puterii divine și nu după cinstea omenească. Am spus: astfel șade Fiul la dreapta, încât Tatăl nu stă niciodată de-a stânga.

13. De unde va veni să judece viii și morții (*Inde venturus est iudicare vivos et mortuos*). Și cum va da cel mort socoteală înaintea Judecătorului? Dar tocmai de aceea înviază, ca să dea socoteală.

14. Cred în Duhul Sfânt (*Credo in Sanctum Spiritum*). Cel care neagă pe Sfântul Duh, neagă pe Cel în Care a crezut.

15. În Sfânta Biserică (*sanctam Ecclesiam*): pentru că Biserica este în Hristos, și Hristos este în Biserică. Deci cel care mărturisește Biserica, mărturisește că a crezut în Biserică.

16. În iertarea păcatelor (*Remissionem peccatorum*). Dă-ți, omule, iertarea, crezând, tu care, din disperare, ai căzut în toate păcatele. În iertarea păcatelor.

17. În învierea trupului (*Carnis resurrectionem*). Aceasta este dovada deplină a credinței, dacă crezi că trupul⁴⁰ care s-a descompus, care a putrezit, care a pierit, poate să reînvie, să fie reconstituit, să se întoarcă prin Dumnezeu, despre care ai jurat atunci că poate toate, când ai mărturisit că este Atotputernic.

18. În viața veșnică (*vitam aeternam*). Pe drept s-a adăugat viața veșnică, pentru ca să creadă [omul] că va învia.

⁴⁰ Carnem – lit. carne.